

PENSIYA TIZIMINI ISLOH QILISHNING JAHON TAJRIBASI VA O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Aminjonova Nozima Naimjonovna

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi2-kurs tinglovchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16957592>

Pensiya tizimi har qanday davlatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Aholining qarib borayotgani, mehnat migratsiyasining kuchayishi, norasmiy bandlik darajasining yuqoriligi va moliyaviy resurslar yetishmovchiligi pensiya tizimlarining samaradorligiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonda ham ushbu muammolar fonida pensiya tizimini isloh qilish ehtiyoji ortib bormoqda. Bunday islohotlarda xalqaro tajriba muhim yo'nalishlar va yondashuvlarni o'rganish imkonini beradi.

Bugungi kunda dunyo bo'ylab pensiya tizimlari uch asosiy model asosida shakllantirilgan: to'lovga asoslangan (pay-as-you-go, PAYG) tizim, jamg'arma (funded) tizimi va aralash model. PAYG tizimida hozirgi mehnatkashlarning badallari amaldagi nafaqadorlarga to'lanadi, bu esa demografik o'zgarishlarga juda sezgir. Jamg'arma tizimida har bir fuqaro o'z hisobiga pul to'plab, nafaqaga chiqqach, o'sha jamg'armasi hisobidan nafaqa oladi. Aralash model esa ikki tizimning ijobiy jihatlarini birlashtirishga urinishdir. Shvetsiya kabi mamlakatlar NDC (Notional Defined Contribution) modelini joriy etib, demografik bosimga barqarorroq tizim yaratishga erishgan bo'lsa, Chile butunlay xususiy jamg'arma tizimiga o'tgan. Polsha va Vengriya aralash modelni joriy etib, islohotlarda muvozanat saqlashga uringan.

Ushbu xalqaro tajribalar O'zbekiston uchun muhim saboqlarni beradi. Jumladan, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun faqat davlat mablag'iga tayanmasdan, xususiy sektorni jalb etish, ixtiyoriy jamg'armalarni rivojlantirish va investitsiya mexanizmlarini kuchaytirish zarur. O'zbekistonda hozirda PAYG tizimi ustuvor bo'lib, moliyalashtirish asosan byudjet va ijtimoiy soliq badallari orqali amalga oshiriladi. Biroq norasmiy sektorning kengligi, migratsiya oqibatida soliq to'lovchilarning kamayishi va demografik yuklama tizimning uzoq muddatli barqarorligiga xavf solmoqda.

O'zbekistonda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tizimdagi mavjud moliyaviy muvozanatsizlik, mehnatkashlar sonining pensiya oluvchilarga nisbatan kamayib borayotgani va soliq to'lovchilar bazasining torligi jiddiy islohotlarni talab qiladi. Shu sababli uch pog'onali pensiya tizimini joriy qilish – ya'ni davlat kafolatlagan minimal nafaqa, majburiy jamg'arma fondlari va ixtiyoriy pensiya jamg'armalaridan iborat tizim yaratish taklif qilinmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari tajribasi, xususan Qozog'iston va Qirg'izistonning pensiya tizimidagi islohotlari O'zbekiston uchun yaqin kontekstdagi namuna bo'la oladi. Qozog'iston jamg'arma tizimiga o'tgan bo'lsa-da, investitsiya daromadlarining pastligi va aholining ishonchi masalalari muammoga aylangan. Qirg'iziston esa aralash tizimni joriy qilgan bo'lsa-da, mehnat migratsiyasi va norasmiy bandlik islohotlar samaradorligini pasaytirmoqda. O'zbekiston esa hali to'liq o'zgartirishlarni joriy etmagan, lekin bu borada aniq yo'nalishlar belgilanmoqda.

Pensiya tizimini isloh qilishda qonunchilik asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, ixtiyoriy pensiya jamg'armalari faoliyatini huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shaffoflikni ta'minlash va soliq imtiyozlari orqali fuqarolarni ushbu tizimga jalb qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, pensiya tizimi islohotlari O'zbekistonda muqarrar bo'lib, jahon tajribasi asosida moliyaviy barqaror, ijtimoiy adolatli va keng qamrovli tizimni shakllantirish imkoniyati mavjud. Bunda xalqaro tajriba, mavjud demografik va iqtisodiy holat, aholi xatti-harakatlari va mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinishi kerak.

Shu nuqtai nazardan olib qarganda, pensiya tizimi islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarur:

Birinchidan, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun pensiya tizimining daromad bazasini kengaytirish lozim. Bunga norasmiy bandlikni kamaytirish, soliq intizomini kuchaytirish va pensiya fondiga to'lovlarni rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy qilish orqali erishish mumkin.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolatni oshirish maqsadida past daromadli qatlamlar uchun minimal kafolatlangan pensiyalarni belgilash va pensiya tayinlash mezonlarini yanada shaffof qilish muhim. Shuningdek, ayollar, nogironlar va uzoq vaqt ish topa olmagan shaxslar uchun moslashtirilgan yondashuvlar ishlab chiqilishi kerak.

Uchinchidan, keng qamrovli tizimni shakllantirish uchun aholining barcha guruhlarini, ayniqsa, mustaqil ish bilan band bo'lganlar va norasmiy sektorda ishlovchilarni pensiya tizimiga jalb qilish zarur. Buning uchun moslashuvchan to'lov rejimlari va yangi texnologiyalar yordamida qulay ro'yxatdan o'tish imkoniyatlari yaratilishi kerak.

To'rtinchidan, xalqaro tajribadan foydalanish islohotlarni ilmiy asoslash va samarali modellarni moslashtirish imkonini beradi. Masalan, Chilidagi individual jamg'arma tizimi, Skandinaviyadagi davlat va xususiy pensiya tizimining integratsiyalashgan modeli yoki Germaniyadagi uch pog'onali tizim O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan holda o'rganilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda pensiya tizimini isloh qilish keng qamrovli, izchil va uzoq muddatli yondashuvni talab etadi. Har qanday yangilik aholining ishonchini oshirish, iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash va ijtimoiy himoyani mustahkamlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda, pensiya tizimi islohotlarida quyidagi jihatlar ham alohida e'tiborga loyiqdir:

Beshinchidan, demografik o'zgarishlarni hisobga olish zarur. Aholining qarish jarayoni, tug'ilish darajasining pasayishi va umr ko'rish davomiyligining ortishi pensiya tizimiga bosimni kuchaytiradi. Shu bois, pensiya yoshini qayta ko'rib chiqish, uzoq ishlaganlarga qo'shimcha rag'batlar berish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish orqali tizimning barqarorligini ta'minlash mumkin.

Oltinchidan, pensiya aktivlarini samarali boshqarish masalasi dolzarbdir. Jamg'arma tizimi asosida shakllanadigan pensiya fondlarini ishonchli moliyaviy institutlar orqali investitsiya qilish orqali fond daromadlilikini oshirish va inflyatsiyadan himoya qilish mumkin. Bu esa fuqarolarning pensiyaga nisbatan ishonchini mustahkamlaydi.

Yettinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali pensiya tizimining ochiqligi va fuqarolarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish mumkin. Masalan, elektron shaxsiy pensiya hisoblari, mobil ilovalar orqali monitoring tizimi, pensiya prognozini hisoblash kalkulyatorlari fuqarolarga o'z kelajagini rejalashtirishda yordam beradi.

Sakkizinchidan, pensiya tizimi bo'yicha keng jamoatchilikni xabardor qilish va moliyaviy savodxonlikni oshirish ham juda muhim. Aholi o'z pensiya huquqlari, jamg'arma mexanizmlari va kutilayotgan o'zgarishlar haqida to'liq va tushunarli ma'lumotga ega bo'lishi kerak.

To'qqizinchidan, institutsional salohiyatni mustahkamlash orqali islohotlarni izchil amalga oshirish ta'minlanadi. Bu esa nafaqat normativ-huquqiy bazani takomillashtirishni, balki mutaxassislar tayyorlash, monitoring va baholash tizimini yaratishni ham o'z ichiga oladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO). (2021). *World Social Protection Report 2020–22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future*. Geneva: International Labour Office.
2. OECD. (2019). *Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing.
3. The World Bank. (2020). *The Future of Pension Systems in Emerging Markets*. Washington, D.C.: World Bank Group.
4. Barr, N. (2006). *Pension Reform: A Short Guide*. Oxford University Press.
5. Holzmann, R., & Hinz, R. (2005). *Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*. World Bank Publications.
6. Kasyanova, A. V. (2018). *Pensiya ta'minotining zamonaviy modellari: nazariy va amaliy yondashuvlar*. Moskva: Finans universiteti nashriyoti.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. (2021). *O'zbekistonda pensiya tizimi islohotlarining asosiy yo'nalishlari*. Analitik axborot byulleteni.
8. Qahhorov, O. (2022). "O'zbekiston pensiya tizimining muammolari va isloh yo'nalishlari". *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №2, 45–52-betlar.
9. Norqulov, B. (2020). "Xalqaro pensiya tizimlari tajribasi va O'zbekistonga mos modellarning tahlili". *Moliya va kredit*, №4, 33–39-betlar.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Pensiya jamg'armasi hisobotlari (2020–2023 yillar).